
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

HAZÁT KERESŐ ÍRÁSOK

Németh István: *Ima Tündérlakért*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

Szociográfiai irányultság és műfajalkotói készség hatja át Németh István frói munkásságát. *Zsebnükör* (1973) című könyvének megjelenésétől kezdődően szinte folyamatosan árnyalja, egyéníti, alakítja saját világlátásához a próza meglévő formáit. A világ dolgaihoz személyes felelősséggel viszonyuló frót – akár szellemi-esztétikai és humánus értelemben – a műfajiság szintjén is az új létrehozásának, a hozzáadásnak, az értékreemtésnek a szándéka vezérli. Pályája során frt és publikált *színes írásokat*, *esti jegyzeteket*, *vallomásokat*, megjelentetett *vasárnapi írásokat* tartalmazó kötetet. *Házioltár* (1996) című könyve – a műfajmeghatározó alcím értelmében – *szerelemes krónika: nyitánya és záradéka* mellett öt *profán éneket* tartalmaz, míg az 1998-ben napvilágot látott *Ünnap Raguzában a szíves hívogató* kategóriájába sorolható írások gyűjteménye.

Ima Tündérlakért című új könyvében nemcsak előfordulnak sajátos, egyénített műfajai, már maga a műfajiság szempontja képezi a könyv fő szervező motívumát: ezen elv alapján jön létre a különböző szövegek közötti – egységes szövegvilágot teremtő – összhang. *A hazáról szóló vázlatok*, a *novellák*, a *lapok egy naplóból*, a *vallomások* és a *kötetzőró verses beszámoló* a fohász, a kérés, a rekviem rokon jelentéstartalmakat sugalló – főcímként funkcionál – ima fogalomköre alá rendeződve teremtik meg azt az intellektuális helyzetet, melynek során létrejön az olvasó és a mű közötti diskurzív viszony, működésbe lép az az olvasói önismereti háló, mely képessé tesz a műfaji kavalkád mögötti jelentéstartalom, a több irányból táplált, de az ima fölérendelt műfajiságában szublimálódó veszélyeztetettség, értékvesztés, otthontalanság és hazátlanság képzetének felismerésére és befogadására. Az *Ima Tündérlakért* dísztelen, tömör fejezet- (*Két hang, Az önkéntes, Cérnakesztyű, Hol tarok? Utolsó ítélet*), pontosító al- (pl.: *Vázlatok a hazáról, Lapok egy naplóból*) és jelzőtlen szövegcímei (pl. *Szánalom, Születésnap, Erőszak, Légi-riadó*). Papp Dánieltől vett mottója, a kihagyásosság és rejtélyesség erejével hatnak – a szerző az elhallgatott közös tudás alapján képes azonnal beindítani olvasójában azt a megértési folyamatot, melynek eljárásai természetzerűleg gyökeredznek kulturális hagyományainkban és identitástudatunknak is szerves része. A legkülönlegesebb az frónak ebben a műfajokkal folytatott intellektuális játékában az a hozzáállás, mely határozott

távolságtartást fejez ki ugyanakkor minden elméleti vagy önreflexív alkotói irányultságtól. Németh István legfeljebb ironizál a poétika és a metanarráció jelentéskörében: „Ha most regényt írunk – már megint az az ósdi, unalmas műfaj” – jegyzi meg a *Házioltár* egyik szövegében, amelynek családregény-témájára utal az *Ima Tündérlakért* „hol tartok?” – kérdést taglaló vallomásában tett önironikus megjegyzésével: „éppen mostanában írtam meg remekművemet róla”.

Az önműfajalkotói készsége sem jelent elméleti-tudományos hozzáállást, ugyanúgy szociográfiai érdeklődése is távol áll mindenféle leíró-lejegyző vagy gyűjtő attitűdtől: az emberélet bonyolult szövevényének átéltségét jelenti írásában, szülőföldje lakosságának s életüknek olyan bemutatását, amit semmilyen néprajzos hivatástudat nem segíthet elő. Személyes megéltésből fakadó felismerések ezek: történetek a „beleszületés” ténye, közösségi tényezők, földrajzi hovatartozás, „tájpiszochológiai” elemek, vagy egyszerűen csak a vak végzet meghatározta életről; történetek a történelem csapdáiban vergődő kisemberről, világalakító tendenciák közötti küzdeletről, szenvedéseiről és tévelygéseiről, vagy akár túlélésének esélyeiről és helytállásáról. Olyan epikus anyag ez, amely rendre szétfeszíti Németh frói gyakorlatában egy-egy kötet kereteit: organikus szöveget, amely kötetről kötetre hagyományozódva alakul tovább. A *Házioltár* színhelye Középbácska, az fró szülőföldje, elbeszéléseinek szereplőit családtagjai, rokonai képezik. Ugyanakkor az emberélet egyetemes, elvonatkoztatható jelentéstartalmaival szembesülünk általuk: megrendítő „tükörélményt” jelentenek számunkra, bennük önmagunkra, hozzátartozóinkra, létünk-létük analógiáira ismerünk. Az *Ima Tündérlakért* első két fejezete is a *Házioltár* világára reflektál. Novellái között található az előző kötet öt profán énekét kiegészítő hatodikat (*Hatodik profán ének*), amelynek lét- és térvizonyai ismét a család történetét, a magánmitológia szféráját érintik: a II. világháborút követő földosztás eseményeit jelenítik meg előttünk. Hangulati értelemben is összefüggés figyelhető meg a hatodik történet és szövegelőzményei között. Az a letisztult hangú, nagyon megrendült lelkiségű elbeszélő idézi meg vidékünk nincstelenjeinek az újkori „honfoglalók” és „világalakítók” közötti ténfergése, téblábolása az eltévelyedése történetét, mint aki a *Házioltár* „énekei”-ben Nena, Körösztmama, Öregapa, Kisöregapa és Apa alakjában, példájában mutatta meg számunkra az adott világ keretei között kiteljesedő kisemberi lét heroizmusát. Már-már pesszimista hangvételű történetek ezek: a felemelkedésre vágyó vidéki (szegény)ember örökös kudarcélményéről szólnak, arról, hogy boldogulása útja csapdákat rejt, vállalt eszméi téveszmékké degradálódnak, a világalakító törekvések, amelyeknek ideig-óráig a szolgálatába állt, kompromittálódnak. „Származhatott-e a »megtapskolt« földből igazi öröm? Az emberek el tudták-e hitetni magukkal, hogy az ingyen kapott földhöz igazi jussuk van?” – teszi fel többek között ezeket a kérdéseket is az édesapjáról szóló történetben az elbeszélő, aki a novella komplex szövegvilágával (időbeliségének, narrátori megszólalásmódjainak, nézőpontjainak bonyolult szövevényével) többféleképp és több szinten is megadja a nemleges választ: az elődök történelmi szerepvállalásával súlyos örökségként néznek szembe az utódok. „Már deresedő fölvel döbbszemem rá, amit addig is tudtam, úgy, mint ahogy sok mindent felületesen elraktároz magában az ember, de soha el nem gondolkozik fölötté: apám nem csupán a falu legjobb határrészének számító szántóföldből hasztartta ki magának a fennálló törvények szerint neki járó négy holdat, hanem itt is mind ez ideig a doktor Tóth Árvai Márk jogs

tulajdonát képező birtokából. (. . .) Ez a felismerés lassította le lépteimet egyszer odahaza járva, évtizedekkel az események után, öszülő fejjel, amikor már doktor Tóth Árvai Márk rég elporladt, amikor már azok a szépen kifaragott mezsgyekarók is rég elporladtak, amikor a »megtapsikolt« földek, ki tudja, hányszor cseréltek gazdát, amikor már apám is rég halott volt, s jóvátenni már nem lehetett semmit. S Tóth Árvai Márknak se megköszönni, amit a falu betegeiért tett. Sem megkövetni azért, amit a falu – az új hatalom – ellene vétett.” *A Hatodik profán ének és a Házioltár* „énekei”-nek szövegközi megfelelései az 1996-os kötet ötödik, *Isten fakuló szeme* című novellája esetében a legkifejezettebb: mindkét novellában az apa alakja áll az elbeszélés középpontjában, akinek történetét az elbeszélő valóságos megtéréstörténetként adja elő. „De azt is tedd hozzá, hogy a történetek után is otthon maradtam, nem bujdostam el; földi életem végéig hordtam a homlokomon annak az éjszakának a bélyegét, ha úgy tetszik, azok között próbáltam a vétkemet levezekelni, akik között elkövettem. Ha ez egyáltalán mentségül szolgálhat” – idézi meg az apa hangját *Isten fakuló szeme* című novellájában az elbeszélő. Úgy vélem, a két szöveg együtt (egymásra vetítve) alkothat komplex jelentést a befogadói megértések szintjén. Az utódok és a háborús vérzivatarok túlélőinek traumáiról, nehéz keresztjéről szólnak a fejezet más szövegei is: a *Primedba*, amelyben egy, a II. világháborút követő – a délidéki magyarok ellen irányuló – megtorlásokban áldozatul esett ember lánya „beszéli” ki magából az évtizedekig elhallgatott bánatot: rettenetes emlékét annak, hogy végezték ki az édesapát saját gyermeke szeme láttára, s hogy nem számolt el e tétivel a mai napig, soha, semmilyen hatalom; ilyen történet az *Egy másik pokol* című is, amelyben egy német nemzetiségűként meghurcolt asszony lép elő narrátorként, és meséli el élete hánytatásait.

„Évtizedek óta keresgélem Hetintől Vörösmartig, Udvarszállástól Szabadkáig, keresem a helyemet, a házamat, a hazámat Pátriámban, egyetlen és fölcserélhetetlen Pátriámban” – olvashatjuk Németh István *Jegykendő* (1995) című *vasárnapi írásokat* tartalmazó könyvében. Ha csak ezeket a sorokat vizsgálánk, már akkor is több, meghatározó érvényű információra tennénk szert az író törekvéseit, szemléletét illetően. Mindenekelőtt a hazát a házzal, békés, meleg otthonnal („családi fészek”-kel, „emberfészek”-kel, miként a *Jegykendő*ben szerepel) azonosító, ezért hazátlan, elkeseredett (kisebbségi) ember érzései és élményei olvashatók ki belőlük, másrészt a földrajzi koordináták: a Vajdaság határai, az itteni ember sorsának determináltsága. Új kötete *Két hang* című fejezetének öt (esszé)novellája is – a vázlat és a novella, az esszé és az elbeszélés, valóság és fikció határmezsgyéjén keletkezett írások ezek – e keresés jegyében fogantak, a szerző szülőföldjére kalauzolnak el bennünket. *Végső utcába* – miként egyik szöveg cím hirdeti – torkolódo utak ezek: a Tündérlaknak nevezett haza elsíratása, helyzetfelmérés a pusztulásról. Az egyetlen házként-hazaként megélt világot ugyanis belengi a „kikerülhetetlen pusztulás” szele, ami annál fájdalmasabb, mivel a természetes enyészetbe disszonáns hangok, a környezettől elütő idegen, erőszakos vagy globalizáló, a személyes történelem meghittségét megsemmisítő elemek vegyülnek. Ezért és így lesz ez a kötet az író személyes számadása a kötelekeket lebontó múlt időről, az otthontalanság érzetének kialakulásáról. Az embernek és környezetének, az egykori természetes létállapotnak művivé válását, a skanzen-állapot létrejöttét, azt a végsőig lesújtó folyamatot jeleníti meg előttünk, amikor valamely emberi közösség, az ember által teremtett érték elveszíti működőképességét,

kiállítási tárggyá válik: egy bánáti vagy szerémségi falu, egy etnikai vagy kulturális közösség, népcsoport, tájegység, családi kötelék. „Szaporodó rémálmaid közül a leggyakoribb, hogy mi, délvidéki magyarok lassan, de föltartóztathatatlanul »amerikai magyarokká« válunk. (. . .) A velük való hasonlóságunk mintha abban kezdene megmutatkozni, ami egy népcsoport lassú eltűnésének a kezdetét jelenti. Azzal a különbséggel, hogy mi nem egy idegen tengerben »szívódnunk fel«, hanem idehaza, a szülőföldünkön” – adja meg az író már a kötetkezdő (és egyben címadó) írásának első mondataiban az egész kötet szellemiségét meghatározó alaphangot. A könyv anyagának legterjedelmesebb részét (*Cérnakesztyű*) Németh István lapokból, folyóiratokból ismert jegyzetei alkotják, de e kontextus semlegesítette a publicisztikai jelleget, és új jelentéstartalommal bővítette a szövegeket. E *negyven töredék* a szellemi utazás, a valahova „kiszállás”, a különállóba való belépés ígérését kínálja; a környezet történéseit aprólékosan megfigyelő, a hozzájuk személyes felelősséggel viszonyuló ember naplójába nyújtanak betekintést. Az *Ima Tündérlakért* tehát a kitarulkozás, az önarcképfestés, a vallomásosság jegyében és szándékával jött létre. Zárófejezete (*Hol tartok?*) a végső elszámolás tettét jelenti: választ keres a – talán megválaszolhatatlan – „hol tartok?” kérdésre. Amíg az előző fejezetek a tényleges-valóságos otthontalanság, a szülőföldtől való elszakadás élménykörének jegyében születtek, az utolsó hét prózaszöveget a szellemi értelmű talajtalanná és társtalanná válás élménye ihlette, miközben az író – az utolsó erőfeszítés, a végső menedékkeresés szándékával – a magyar irodalom és művészetek nagyjainak szellemét idézi, elhunyt íróársainak példáját állítja követendőként e szellemi-alkotói értelmű elszámolás előterébe. E sajátos ars poetica legmegrendítőbb és -kiábrándítóbb momentuma (és egyben a „hol tartok?” kérdésre adott pesszimista hangulatú válasz is) az a kép, amely a szegedi antikváriumban az általunk írófejedelemként tisztelt Herceg János *Kék nyárfás* című könyvét megvételre kínáló és a „sajnos, ismeretlen szerzők munkáira nem tartunk igényt”-féle megjegyzéssel elutasított, a szegytől égő arcú írótt mutatja be. „Hát még ha ott lapultak és pironkodtak volna saját művecskéim is a »visszautasítottak« között! Így is égett az arcom, ó nem a szegytől. Semmi szegyvellnivalóm nem volt, de annál jobban fájt valami. Hogy mennyire értelmetlen és hiábavaló az, amit csinálunk” – olvashatjuk a szövegben. *Itt tartunk*. Megkaptuk hát örökösen felmerülő „hol tartok?”-kérdésünkre az egyetlen lehetséges választ. A vajdasági magyar irodalom és a szegedi antikvárium tanulságos irodalmi diskurzusában. Nem valószínű, hogy Németh István *Ima Tündérlakért* című könyvénel jelenhetett meg megrendítőbb tartalmú és hangulatú könyv az utolsó néhány év itteni magyar irodalmában. Ezután már csak az *utolsó ítélet* következhet. Négyfejezetnyi prózai számvetést követően versbeszéd (*verses beszámoló* – Tündérlak temetéséről talán). *Egy lebontott temetőre* mondott valóságos-végleges *ima*: sajátos áttétel. A lebontott temető, az elhunytak emlékének felszámolása, ugyanakkor az élők múltjának temetése: Tündérlak igazi elhantolása. Itt tartunk.

BENCE Erika